

A lehetséges egyetlen regény

Kertész Imre: A kudarc

Kertész Imre 'A kudarc' (1) 1988-ban kiadott regényében olvasható egy regény, 'A kudarc' címmel. Kertész szereplője egy öreg író, aki megírja második regényét, amelyben a Köves nevű szereplő szintén ír egy regényt. A könyv utolsó lapjain Köves története – az iratszekrény előtt álló és gondolkodó író képének felidézése révén (401) – az öreg történetével keveredik, az öreg története pedig Kertész Imre történetével (gondoljunk csak arra, hogy mindketten írtak egy 'A kudarc' című regényt, illetve gondoljunk a 'Sorstalanság'-gal kapcsolatos számtalan utalásra stb.). Ily módon a „reális, a fikatív és az imaginárius egymást értelmezi” (2), élet és irodalom szálai szétbogozhatatlannak válnak, az olvasó nem tudja eldönteni, hogy ezek a szövegek, textúrák mely pontokon gabalyodnak össze és hol szakadnak ismét szét.

Talán éppen e szétszalazhatatlanság miatt is válik a regény befejezetlenné: „Befejezzük – bár vége nincsen, hiszen – tudjuk már – sosem ér véget semmi: folytatni kell, tovább, tovább, bizalmasan és émeiyítő közlékenységgel, ahogyan két gyilkos beszélget” (399) – ismétli meg a regénybeli regény elbeszélője csaknem szó szerint a korábban az öreg feljegyzései közt olvasottakat (105) (3), majd a Sziszfusz-mítosz egy átirata zárja a regényt: a görgetett kő elkopik, de ez nem szabadságot jelent, hanem az ember életének s egyúttal elbeszélésének, elbeszélhetőségének végét is. A szöveg első feléből megismert kódarabot, mely nehezkül szolgál feljegyzései tetején, s e ponton az írás szimbólumává avatódik (4), Sziszfusz, az öreg vagy Köves (vagy kicsoda) már nem görgeti tovább: „Nekiveselkedni, hogy fölfelé görgesse, a csúcsok magasába, persze nevetséges lenne: de hályogosodó, vén szemével el-elnézegeti, mintha most is a súlyt, a fogást latolná még. Ráfonja reszketeg, érzéketlen ujjait, és bizonyára markolja még a végső, a legutolsó nekirugaszkodás pillanatában is – amikor élettelenül lefordul majd az iratszekrényvel szemközt a székéről.” (401)

Az elbeszélés tehát szakadatlan küzdelem, az embert valamifajta irracionális

vágy hajtja arra, hogy a sziklát addig görgesse fölfelé, míg az el nem kopik, a szöveg zárata az ember életének végévé is válik egyúttal. Az élet narratívája és az elbeszélés narratívája a mítoszban egyesülnek, s mindez azt is jelenti, hogy az élet megértésének, az önmegértésnek az elbeszélés, az elbeszélhetőség válik kulcskérdésévé. (Az öreg feljegyzéseiben például arról olvashatunk, hogy regénye befejezésével „hirtelen összeomlott valami” (36), másutt pedig arról, hogy a regény mintegy fogságba ejtette.) (46) Ez egyrészt azt jelenti, ahogy az öreg feljegyzéseiben olvashatjuk: „[ú]gy látszik, nem ugorhatom át önmagam [..]” (81), tehát az én nem kerülheti el önnön szubjektivitását; másrészt viszont ez a szubjektivitásban való önmegértés lehetetlennek bizonyul, mivel a fikció nem írhatja le a valóságot: „Csak-hogy valamire – talán természetszerűleg – nem gondoltam: önmagunk számára sohasem közvetíthetjük önmagunkat. Engem nem a regénybeli vonatomb vitt Auschwitz felé, hanem a valóságos” (85); s végül (sőt mi több) az Én történetének megírása nem vezethet el az önmegértéshez: „Történetből nem tudom meg, mi történt velem: márpedig erre volna szükség.” (32)

Az irodalom, az írás autentikus módja Kertész könyvében elválik az árutermelés,

az eladhatóság fogalmaitól: az öreg írhatott volna „hasznavehetőbb árucikket, például vígjátékot” (86) (5), mint azt később meg is tette, s miként Köves és Sziklai tervezték a regénybeli regény világában. A regény megírásának a célja ebben az esetben a megjelenés (és a szórakoztatás) lenne (mintha „kizárólag azért írtam volna meg regényemet, hogy kiadói hivatalszobába jusson”), ám az öreg feljegyzései elvetik ezt a lehetőséget, az írás valódi célja nem a könyvként való megjelenés: „csak könyv legyen (az öreg régóta tudta, hogy teljesen mindegy, milyen könyvet ír: jót-e vagy rosszat – a lényegen ez semmit sem változtat) [...]” Hogy azonban „lényeg”-en mit érthetünk, csak igen bajosan fejthetjük csak meg, mivel regénye megírásának céljára sem az öreg („vállalkozásom eredeti értelme [...] elkallódott” – [86]) (6), sem az új otthonába repülőgéppel érkező Köves („a pillanat emlékét elsodorták az évek”, [141]) nem emlékezik. E felejtés ellenére, az eredeti cél elvesztésének ellenére az írás a létezés egyetlen lehetősége: bár Köves később megelégedezik arról, hogy már írt egyszer egy regényt, első regényét „csak úgy [írta], ahogy mondjuk végső katasztrófa esetén a repülőgépből is kivetette volna magát az ismeretlen semmibe, ha a túlélésre csupán ezt az egyetlen lehetőséget látja” (141).

Vajon mi készítheti mégis az embert írásra? Miért írja immár második regényét az öreg? Miért ír regényt Köves? Miért ez a túlélés egyetlen lehetősége? Kertész világában az írás két aspektusa szorosan összefügg egymással: az egyik az írás mint az idő legyűrésének kudarca, a másik pedig az írás mint az önmagasság egyik technikája.

Az öreg feljegyzései közt olvashatunk arról, hogy mikor megpróbálta újraolvasni elkészült regényét, leküzdhetetlen ásitási rohamok fogták el: „Be kellett vallanom, hogy unatkozom: minden sornál előre tudtam, mit hoz majd a következő, minden fordulatot előre láttam, minden bekezdést, minden mondatot, sőt minden szót előre ismertem már, és a gondolatmenet sem tartogatott számomra semmi újat, semmi meglepőt. Így nem lehet regényt olvasni.” (80). Tehát a történetképzés nemcsak ön-

megértéshez nem vezet el, de – a regény írója számára unalmas önismétléssé válik. S mindezekon túl – nemcsak az árutermeletről válik le az írás, hanem – a befogadó oldaláról is olvashatatlanak bizonyul. (7) A szerepek ugyanis másként vannak leosztva, mint amit a könyvkiadási struktúra sugall (az író által írt művet az olvasó olvassa [és megérti]), hanem sokkal inkább úgy, miként a bridzsjátzmában, melyet az öreg saját maga ellen játszik, mielőtt a regénybeli regény megírásába belevágna. (8) Az öreg közvetlenül a játszma után, ahol is a magára maradt szubjektum végigjátszott egy lehetőséget, ám mégis elégedetlen (tudniillik, hogy miért épp azt a lehetőséget játszotta végig), ötletei és töredékei közül úgy húz, mint a kártyapakliból: „mint akinek mindegy, mit húz: a pikk ászt-e vagy a treff kettést, pontosabban talán: mint aki jól tudja, hogy sem a pikk ászt nem húzhatja, sem pedig a treff kettést, mivel ezt a paklit ő keverte” (128). A játékból a véletlen kizárattott, az emlékek egymásra rendeződnek, strukturálódnak: megkezdődik az írás játszmaja.

A kihúzott fecnit bár az öreg saját életére vonatkoztathatja („Emlékszem.” 129), az emlékezés (és a felejtés) kérdése mégsem magától értetődő. Például az „Ötletek, töredékek, vázlatok” feliratú dosszié anyaga a felejtés ellenében született: „egy papiros, amelyre egykor fölírt valamit, föltehetően valami fontosat, hogy el ne felejtse, nagy gondosan eltette – és azután elfelejtette” (20), ám az írás kopása már jelzi számunkra az elkerülhetetlen pusztulást: „apró, idegyszerű, elfakult, immáron olvashatatlan betűket fedezünk fel – a saját kézírásunkat” (21). (9)

Régi közhely, hogy az emlékezetről beszélve szükségképpen felejtésről is beszélünk, hiszen végül is sohasem emlékezhettünk mindenre. *Paul Ricoeur* „Emlékezet – felejtés – történelem” című, 1997-es tanulmányában (10) *Freud* nyomán megkülönbözteti egymástól az „ismétléskényszer”-rel járó emlékezetet és az „emlékmunká”-t, amikor a történetmondó (a páciens) aktív munkával hozza felszínre emlékeit. A történelmet elbeszélők számára – szerinte

– ez utóbbi eszköz kínálkozik: a megélt emlékeket az elbeszélő újra/átkonstruálja. (11) Az öreg feljegyzései között viszont épp e feladat lehetetlenségéről olvasunk, az emlékezet ahelyett, hogy a megírás segítségével sietne, éppen hogy akadályozza azt: „Amíg emlékeztem, nem tudtam regényt írni; amint pedig elkezdtem regényt írni, megszűntem emlékezni.” (84)

Egy másik helyen az emlékezés ellehetetlenülését, az elbeszélhetőség kudarcát az időbeli különbségek átgörhatatlanságával hozza összefüggésbe: „Szabályos időközönként meglátogatom anyámat. Olykor történeteket hallok tőle egy fiatal nőről, akinek volt egy fia. [...] Végre is ez a gyerek egykor én voltam.” (99) Múlt, jelen és jövő között áthidalhatatlan szakadék húzódik, az ember

elidegenedik múltbeli énjétől, az egy konstrukcióvá válik, míg az önidentikus szubjektum csak a jelenben létezhet. S bár Ricoeur szerint „[n]incs emlékezettel rendelkező lét, amely ne lenne egyben jövőre irányuló lét is” (12), az öreg feljegyzései szerint a jövő – akár a múlt – testetlen, szertefoszlik: „Néha szorongva kémlelem, máskor bizakodva várom, mint ködös időben a napsütést. Holott jól tudom, káprázat az egész, és most is csak áltatom magam, menekülök [...]: nem a jövő vár rám, csak a következő pillanat, hisz jövő nincs, nem más az, mint az egyre folytatódó, mindenkor jelen.” (98)

Köves történetében az emlékezés szorosan kötődik a felejtéshez, számos olyan példát idézhetünk fel, ahol Köves feledékenységét az olvasók tetten érhetik. Aki elfelejtett valamit, az legfeljebb a felejtés tényére emlékezhet, miként Kövesnek is csak rémlik, hogy hallotta már a Sziklai nevet valahol (202), s nem emlékezik rá, hogy éppen őt keresve érkezett ebbe a városba (134), sőt az is kitörlődik emlékeze-

Kertész regénye nem számolja fel valamifajta transzcendencia lehetőségét, az öreg és Köves is saját létezésének határait igyekszik kitapintani (idéztük: Köves az „érinthatatlant” keresi), fenntartva a mélység, a komolyság, az igazság fogalmait. Azonban a világnak (a felejtéssel együtt) az emlékezet és a nyelv szab határokat.

téből, hogy regényét egyszer már megírta. Köves számára ama másik világ (ahonnan érkezett?) emlékei fokozatosan mosódnak el. Például mikor együtt nevet Picivel, a zongoristával az este elfogyasztott sonka „viccén”, maga is meginog: „maga is úgy érezte, hogy távoli ábrándok szólnak belőle” (160). Másrésről pedig minduntalan emlékek törnek rá, sokszor érzi úgy, hogy ismerős helyen jár, holott „érzése ellentmond a józan értelemnek” (155), sőt környezete egyáltalán nem kezeli idegenként: Pici ismeri, hiszen rendszeresen bejár hozzájuk a Fénylő Csillagba (159), érkezése másnapján felmondólevelet kap stb. Egyáltalán Köves élete addig terjed, amíg az emlékezete, s az csak a regény terén belül működik, arról a bizonyos másik világról

(amelyre emlékezik) csak halovány emlékképei vannak, s ezek az emlékképek is oly módon ronszolják a személyiséget, mintha nem is övele, hanem másvalakivel történt volna meg mindez: „egyszerre csak áttört hozzám egy emlék, de mintha nem az én emlékem lenne, ha-

nem valaki másé, akit mintha már láttam volna egyszer valami hasonló helyzetben, valamikor rég [...]” (370). (13) Köves úgy tűnik fel, mint aki ebben a világban egy másik világban autentikusan létező valamely személyiség szupplementuma, aki emlékezik arra a másik életre (mintha Platon barlangjában lenne), s eközben aktívan felejt is, törlődik. A felejtést az emlékezés mintájára osztályozó Ricoeur – a „megismétlő emlékezet” és az „emlékmunka” analógiájára – „aktív és passzív felejtés”-ről beszél. Az előbbi a szelektív felejtéstől a megbocsátásig tartó skálán képzei el, míg az utóbbi, mintegy az aktív emlékezet, a történetképzés (az öreg és Köves számára a megírás vagy megírhatóság) hiányaként lép fel. „Ekkor – véli Ricoeur – felejtésről mint menekülésről van szó és az

őszintétlenség kifejeződéséről” (14), melyet valamifajta homályos vágy kísér, hogy az elbeszélő (a páciens) a közvetlen környezetében, esetleg vele előforduló eseményekről ne vegyen tudomást, azokról ne informálódjon. A megírásnak, tehát az emlékek rendezésének (az emlékmunkának) korábban emlegetett irracionális vágya és a (passzív) felejtés öntudatlan menekülése egymás mellé kerülnek, kontaminálódnak.

Az utóbbi az öreg feljegyzéseinek azon részletéhez kapcsolódik, mely az ige elvesztését tárgyalja, a létezésnek egy negatív aspektusát keresi: „Nem mondhatom például, hogy nem vagyok – hiszen ez nem igaz. Állapotomat, hogy ne mondjam: tevékenységemet olyan szóval tudnám csak kifejezni, ami nem létezik. Megközelíthetném, ha például azt mondhatnám: nincsek. Igen, ez az ige, miközben magában foglalná létezésem, egyszersmind e létezés nemleges minőségét is jelölhetné – ha, mint mondtam, volna ilyen ige. De nincs. Némi mélabúval elmondhatnám tehát: elvesztettem az ígémet.” (87) Az ige elvesztése a logosz és Isten hiányára is utal: a nincsek képzelt igealakot olvashatjuk Mózes II. könyve 3,14 helyének („Vagyok, aki vagyok.”) ellenpontjaként is. (15) S bár Köves keres valamit („Valami, ami kívül van mindezen. Vagy legalábbis máshol. Valami – bukkant hirtelen egy szóra, ami szemlátomást megörvendeztetett –, valami, ami érinthetetlen.” 170), maga sem tudja, hogy mit, s épp ezért keresése eleve kudarcra van ítélve. (16) Ez az állapot, a nincsek kimondását igénylő világ ott lehetséges, ahol a lét értelmetlen, abszurd, az ember szükségszerűen magányos, bele van vetve egy olyan világba, amely létét, egzisztenciáját veszélyezteti, ezért alapvető érzései a félelem és a szorongás. Nem lehet véletlen, hogy a regény már idézett zárata éppen a Sziszifusz-mítoszt idézi fel, azt a mitológiai hőst, akit Camus az egzisztencialista ember jelképévé avatott. Amíg Camus szerint Sziszifusz bátorságának alapja a sztoikus közhely, melynek útján a világ abszurditását felismerő hős tisztánlátásával, nyomorúsá-

gos helyzetének megvetésével úrrá lesz sorsán, addig Kertész regénybeli regényében Köves, bár érzékeli a világ abszurditását, saját világbevetttségét, semmiképpen nem nevezhető tudatos hősnak.

A Kövest körülvevő világban szerepek és játszmák vannak. Az egyes szereplők különböző technikákkal igyekeznek kívül kerülni e világon, avagy ebben a világban megfelelni az elvárásoknak, szerepeknek. Sziklai, aki maga is ért a betűvetéshez, maga is Sziszifuszként görgetné felfelé a sziklát, a sikerességet helyezi a középpontba (ezért kezdenek el vígjátékot írni), s ő az, aki nem hagyja Kövest „elkallódní”, nem hagyja, hogy munkásként, a munkás szerepében élje le életét. Pici, a zongorista és a kutyatulajdonos elnök az alkalmatlanság és a megfelelés között vívódnak: előre látják sorsukat, ám nem tudnak azon változtatni, mindkettejüket elviszik. Péter, Weigandné fia, sikeres (17) sakkozó akar lenni, egy-egy játszma megnyerése számára „életkérdés” (285), végül felakasztja magát. Ő az a szereplő, aki leginkább példázza e világ működését: ha nem tudsz megfelelni a rád kiosztott szerepnek, véged van, elbuktál. (18) Berg, az egzisztencialista filozófus, bölcséleti igénnyel igyekszik feltárni a világ működését: tagadja a másik világ létezését: „Ha úgy látszik is, hogy írás közben létrejön egy másik világ, az csakis a műfaj átkozott követelményei miatt látszik úgy, a játék átkozott követelménye miatt, az irónia átkozott követelménye miatt... És látszani csak azért látszhat úgy, mert az a másik világ nem létezik – mondta végül.” (347) Végül, mikor Köves egy levelet akar átadni neki, melyben beszámol élményeiről, többek közt arról, hogy „az ember ijesztő könnyedséggel léphet át az örületbe, ha mindenképp úgy akarja” (386), Berget már az értelem nélküliség állapotában találja: csak minyonokat fogyaszt. Egy másik szereplő ellenkező utat jár be: a transzcendens hetéra az alkohol segítségével biztosítja magát arról, hogy „a világ [...] nem létezik, a létezés valahol máshol zajlik, a létezésnek a világ csak akadály, tehát meg kell szüntetni, mert nem valóság,

csupán látszat” (289), egy meglehetősen fura szerelmi vallomás hatására leszokik a pálinkáról (364). A szerepjátékok zavartalan lefolyását az állandóan ismétlődő nyelvi panelek biztosítják: „Lehet azt tudni? – Nem lehet – bólintott rá Köves, úgy érezte, valami itt dívó szertartásban vesz részt, kötelező gépisséggel.” (200) A hétköznapi rituális ismétlődésekbe záródnak – s így van ez az öreg esetében is –, az én szerepekhez idomul, a szerepek pedig az iterációban valósulnak meg.

Köves meglehetősen idegenül mozog ebben a világban, „Hol vagyok?” – kérdezte a repülőtéren, „Otthon.” – hangzott a felelet, miközben ez a világ soha nem jelentett számára otthonosságot is egyúttal. Repülőtéri álmában Köves villódzó betűket pillant meg: „Csakhogy ezek a betűk oly gyorsan váltogatták színeiket, sőt még formáikat is, hogy Köves – pedig érezte, rendkívül fontos üzenetet tartalmaznak, melyet mindenki az egész világ ismer már, csak még egyedül ő nem – végül egyetlen szót sem tudott összeállítani belőlük.” (145) A világ írott betűinek tehát nemcsak a kódrendszerét képtelen megfejteni, de már maga az üzenet is olvashatatlanak bizonyul számára. Ennek megfelelően a világ tényeinek leírására használt szavak is önkényesek: Köves az egyenruhás embereket vámosoknak tippeli, s ezt a meghatározást cáfolat híján fenntartja mindvégig – egyedül csak az elnök csodálkozik egyszer („Nem tudom, miről beszél, Köves úr.” 232). A rákényszerített szerepek szinte egyikének sem akar vagy tud megfelelni: felmondólevele újságíróvá teszi ugyan (181), ám azonnal kirúgják, a reszelésben ügyetlen, bár igyekszik tudatlan munkásként viselkedni (266), a Termelési Minisztérium sajtóosztályán nem sikerül nyitott szemmel járnia és kiismernie magát a hatalom szálai között (317), vígjátékot nem bír írni, mert idegen szereplők, életének szereplői tola-kodnak a színpadra (366), nem tölti be Péter apjának megüresedett helyét (216), nem lesz apja a munkáslány gyermekének sem (262). Szerepek osztásánál ismétlődik Köves tiltakozása, mely minduntalan kudarcba fullad (mintha ez is csak egy újabb sze-

repjáték volna), miként a repülőtéren is szabadon választhatta a fénycsóva követését, egyúttal muszáj is volt azt választania. Egyedül a börtönőr szerepével azonosul, mert ebben a játszmában – vád és bűn, áldozat és hóhér egymást feltételezik –, amiként Berg elbeszélésében, itt sem volt meg a lehetőség a közömbösségre, a közönyre. A rab megütésének története ugyanarra az útra viszi hősünket, mint a hóhérsággal küzdő Berget, ám utóbbival ellentétben Köves megőrzi értelmét. A börtönőr szerepében – s ez igazolja Berg elméletét, miszerint a világ hóhérok és áldozatok szerepeire egyszerűsíthető (19) – Köves kísértetiesen otthonosan érzi magát, azonban az idő ezt a szerepet is eltávolítja: „Ha megpróbálom felidézni, akár egy idegen ember életét látnám, akihez soha sem volt semmi közöm és akiről lehetőleg hallani sem szeretnék többé. Csak hát – ez a bökkenő – folyton mesélnék róla nekem, és aki beszél, én vagyok.” (378)

S e ponton akár vissza is kanyarodhatunk az én elbeszélésének/elbeszélhetőségének kérdéséhez. A sajtóosztály főnöke rendszeresen felolvasta az ott dolgozó Kövesnek elbeszéléseit (20), melyeket Köves többnyire dicsérettel illetett. Csupán a titkárnő értelmezéséből derülhetett ki, hogy a sajtóosztály főnökének önéletírását hallhatta, az egyes elemek a hatalom hermeneutikája alapján allegorikusan felfejthetőek: az elbeszélés – pontosabban: a prózában írt ballada – a miniszter titkáranak, a titkár feleségének, aki mellel a Felügyeleti Bizottság soros elnöke és a sajtóosztály vezetőjének szerelmi háromszögét és az aköré gyűrűző hatalmi viszonyokat fejtette fel, melyben maga az értelmező – a titkárnő –, az egyetlen, aki képes lehetett e sorokat értelmezni, szintén érdekelt. Az olvasás kudarcát a megértéshez szükséges kódrendszer nem-ismerete jelentette Köves számára, amiként az öreg regényének, majd Köves (első és második) regényének olvasása is kudarcba fullad, csak maga az író értheti önnön nyelvét. De mi készítette a sajtófőnököt írásra?

Kertész regénye nem számolja fel valamifajta transzcendencia lehetőségét, az

öreg és Köves is saját létezésének határait igyekszik kitapintani (idéztük: Köves az „érinthatlent” keresi), fenntartva a mélység, a komolyság, az igazság fogalmait. Azonban a világnak (a felejtéssel együtt) az emlékezet és a nyelv szab határokat. Kertész regénye az elbeszéltség folytonos hangsúlyozása révén, az elbeszélhetőség lehetőségeit mindvégig szem előtt tartó eljárások segítségével építkezik. A regény első felének zárójeles technikája, mely a tárgyak mind pontosabb körülírását kívánja nyújtani, épp e leírhatóság önkényességére irányítja a figyelmet, s az elbeszélői szólam állandó megakasztásai közbeékelésekkel, esetlegesen még irányváltásokkal is (értsd: a mondat nem úgy fejeződik be, ahogyan indult), a Kövesről szóló történetet is jellemzik. Ebben a világban megpróbálhatunk tudatosan elhelyezkedni, a szabályok kusza rendszerét átlátni (Sziklai), illetve az akarat kiölésével végleg el is hallgathatunk (Berg). Az öreg és Köves számára azonban egy harmadik lehetőség kínálkozik: a kudarc regényét megírni.

Mikor Köves előtt egyes szám harmadik személyben tárul fel élete („olyan lezárt, teljes, kerek történet formájában pillantotta meg, hogy maga is elámult idegenszerűségén”, 394), az én története nyelvívé válik, s a szerző (ezúttal Köves) a megírás által újraélheti énjét: „Mert – ismeri fel majd, és ez a felismerés bizonyára váratlan meglepetésként éri – még magánál a regényénél is fontosabb számára, amit általa, a megírása révén megélt.” (400) (21) A regény tehát önmagunk megírása, – Foucault kései írását idézve – az aszkézis mint önfeltárás (22) egyik technikája. Az öreg – és vele párhuzamosan Köves is – számos olyan technikával élnek, melyeket Foucault az aszkézis kapcsán mutatott be: a meditációtól (az iratszekrény előtt gondolkodó öreg) az álomfejtésen át (az öreg feleségének álma) egészen a rendszeres sétáig (a gondolkodóséták). (23) Abban a metafizikus hagyományban, melyről Foucault beszél, az én verbalizációja szükségszerűen vezet el az önlemondáshoz. Köves (az öreg) mindezt tragikusan éli meg: a (meg)írás egyrészt az idő ellen folytatott

küzdelem kudarca („Egyszeri kalandja, heroikus korszaka egyszer s mindenkorra véget ért.”, 401), másrészt az önkimondás elidegeníti magától a szubjektumot („Személyét tárggyá változtatta, makacs titkát általánossággá hígította, kimondhatatlan valóját jelekké párolta.”, 401). Az önmagát feltáró én mindazonáltal az írásban egységes és oszthatatlan, Köves csak egyetlen lehetséges regényt írhat meg (immáron másodszor) (24), az öreg is csak a lehetséges regényt írhatja meg: „A számára lehetséges egyetlen regény könyv lesz a könyvek közt, mely a többi könyv tömegsorsában osztozik, várva, hogy esetleg ráesik a ritka vevő pillantása.” (401)

Jegyzet

- (1) A szöveg elhangzott 2002. április 10-én Az értelmzés szükségessége címmel rendezett tudományos ülésen Budapesten. Szűcs Zoltán Gábor előzetes észrevételeit e helyen szeretném megköszönni. A dolgozatban a következő kiadás oldalszámaira hivatkozom: Kertész Imre (2000): *A kudarc*. Magvető, Budapest.
- (2) Szirák Péter (1998): Emlékezés és példázat a létezés negatív aspektusa. In: *Folytonosság és változás*. Csokonai, Debrecen. (Alföld Könyvek 2.) 86.
- (3) Ott az öreg a felbujtó Iván Karamazovról és a gyilkos Szmergyakovról értekezik.
- (4) Nem lehet véletlen a regényben szereplő írók névadása: Sziklai, Köves, Berg (ami hegyet jelent).
- (5) Az öreg anyja egészen másképp látja az irodalmi hierarchiát, mint az öreg: „Egyre lejjebb csúszol: először szindarabokat írtál, aztán regényt, most meg már fordítasz.” (107)
- (6) „De mi volt hát a célo, vállalkozásom eredeti értelme? Bizony, nem emlékszem; talán, meglehet, soha nem is gondoltam rá; és megtudni most már sosem fogom, mert ez az értelem a vállalkozás folyamatában valahol – ki is tudná, hol – elkallódott.” (86)
- (7) Vö.: „– [...] természetes, hogy a művésznek községe legyen... [...] – mondja Köves Bergnek] De hibázhatott, úgy látszik, mert Berg arca elborult, mintha biztatásaival inkább a kedvét szegte volna. – Az a természetes ösztön, hogy az ember művész, egyáltalán nem természetes többé – mormolta.” (328)
- (8) „Így tehát – mi egyebet is tehetett volna? – az öreg egymaga képviselte a hiányzó másik három személyt [...]” (127)
- (9) „Írtam volna tehát, nehogy, Isten ments’, ne írjak; írtam volna, hogy minden percben magam alá gyűrjem az időt, s hogy elfelejtsem, mi vagyok: meghatározottságok végterméke, véletlenek hajótöröttje, egy biológiai elektronika kiszolgáltatottja, jellemem kelletlen meglepettje.” (63) – írja arról, ha sikerült volna hivatásos íróvá válnia; ebben az esetben a felejtés a szubjektumot pusztította volna el.

(10) Paul Ricoeur (1999): Emlékezet – felejtés – történelem. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. (Szerk.: N. Kovács Tímea). Kijarat, Budapest. 51–67.

(11) Persze akkor ezen elmélet feltételezi, hogy vannak megélt emlékeink, melyekből válogatunk, melyekkel dolgozunk. Jelen dolgozat szerzője nincsen otthon a pszichológia emlékezetkutatásában, de a megélt emlékeket éppúgy konstrukcióknak gondolja, mint az „emlékmunka” során létrehozott elbeszéléseket. vö.: Alan Baddeley (2001): *Az emberi emlékezet*. Osiris, Budapest. 332–359.

(12) Ricoeur: i. m. 61.

(13) Az emlékezésen kívül az álom jelent még utat ebbe a másik világba: „azt álmodta, hogy egy idegen ember furcsa életébe tévedt, akit nem ismer és akihez semmi köze” (277).

(14) Ricoeur: i. m. 64. (kiem. az eredetiben)

(15) E bibliai helyen az Úr ahelyett, hogy megnevezné magát, a létige folyamatos jövő idejű alakját jelenti ki, nem arról beszél a csipkebokorból, hogy ő ki, hanem arról, hogyan viszonyul az időhöz.

(16) vö.: „[...] élt egy bizonyos életet, belecsöppent bizonyos helyzetekbe, megejtette választásait; és végül az egészből a kudarc képe kerekedett ki, tovább tagadni nem lehetett.” (138)

(17) Köves Sziklai szavaival írja le Péter törekvéseit (218). Az egyetlen sikeresnek mondható szereplő a koronázatlan.

(18) A szabályokat éppenhogy ismerő Köves („fingod sincs a játékról”, 225) győzelme (214–215) felet-

te már előrevetítette sorsát, mivel tehetségtelen. (19) Ily módon aztán kudarc sem létezik: mindkét szerepben „kegyelem” lenni.

(20) A tűzoltóparancsnok helyettese, Sziklai főnöke is írt. (357)

(21) Vö. az öreg feljegyzésével: „[...] kétszer is megessett velem, egyszer – valószínűtlenül – a valóságban, másodszor – sokkal valóságosabban – később, amikor visszaemlékeztem rá. [...] Különös mámor kerített hatalmába; kettős életet éltem: jelenemet – amúgy félgőzzel, immel-ámmal – és koncentrációs táborbeli múltamat – a jelen metsző valóságával.” (82–83).

(22) „Az aszkézis nem a rejtett önmaga feltárásának gyakorlatát, hanem az emlékezetbe idézés aktusát jelenti.” Foucault, Michel (2000): Az önmegaság technikái. In: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen. 359. Vö. még a teljes cikkel: 345–370.; ill. uő.: Megírni önmagunkat. id. kiad. 331–344.

(23) A feljegyzések rendszerezéséről (az öreg szürke dossziéja) is mint az önmegaság egyik technikájáról beszél Foucault, de ez a technika nem az aszkézis része. Foucault: Megírni önmagunkat. i. m. 333–337.

(24) vö. egymással a vonatkozó részeket: 139–141., ill. 390–401. Szembeötlő a hasonlóság, csak éppen Köves elfelejtette, hogy már megírta a regényt.

Vaderna Gábor

Ki a körzetből

Identitás és szabadság kérdései Bodor Ádám

„Az érsek látogatása” című regényében

Bogdanski Dolinán, Bodor Ádám második regényének, „Az érsek látogatása”-nak helyszínén időzve kezdettől olyan fogalmakba ütközünk, amelyeknek jelentését mi egészen másként ismerjük.

Paradox világ

Először a „rögeszmék”-et emelem ki. Ezekről ugyanis – meglepő módon – éppen az derül ki, hogy igazak. Rögtön a könyv 6. oldalán ezt olvashatjuk: „Vidra földrajztanár rögeszméje volt, hogy az utcák, a házak, udvarok alatt most is búvópatakok elhagyott járatai hálózák be a földet”, a következő oldalon pedig megtudjuk, hogy a Senkowitz nővérek „a vízvájta járatokon át kiküsztk a szabadba”. Emellett „Az érsek” hajdani bányászainak is van egy rögeszméjük, mégpedig

az, „hogy a dolinai pópák egykori ezredek és káplárok, egytől egyig régi hegyivadászok, éppen csak dús szakállt növesztettek, fejükre süveget tettek, és beöltöztek mindenféle papi gúnyába”. Itt is nagy az esély rá, hogy igaz a rögeszme, hiszen – emlékezhetünk – a „Sinistra körzet”-ben annak idején a hegyivadászok álltak a társadalom élén, így ez az idézet egyben azt is finoman érzékelteti, mennyire szerves folytatása „Az érsek” világa a „Sinistra körzet”-ben ábrázoltnak.

De számtalan más esetben is előre lehet jelezni, hogy a gyanútlan olvasó és a sze-